

FİDÂİYYÂN-I İSLÂM

(فدائيان إسلام)

II. Dünya Savaşı'ndan sonra
İran'da faaliyet gösteren
dinî-siyasî teşkilât.

Asıl adı Seyyid Müctebâ Mîrlevhî olan Nevvâb-ı Safevî tarafından 1945'te kurulduğu sanılmaktadır. Nevvâb-ı Safevî baba soyunun Hz. Peygamber'e, anne soyunun Safevîler'e kadar ulaştığı ileri sürülen dindar bir ailenin çocuğudur. İlkokulu Tahran'da bitirdikten sonra kısa bir süre Anglo-İran petrol şirketinde çalıştı ve tahsilini tamamlamak üzere Şiîler'in Irak'taki kutsal şehri Necef'e gitti. Burada İranlı tarihçi Ahmed-i Kesrevî'nin geleneksel Şiîlik ve İslâm aleyhindeki faaliyetlerinden haberdar oldu ve onun düşüncelerine karşı kurulmuş olan Dinsizlerle Mücadele Cemiyeti ile ilişkiye girip Kesrevî'ye yönelik konuşmalar yaptı. 1945'te Kesrevî'ye düzenlenen başarısız bir suikasta karıştığı iddiasıyla tutuklandıysa da kefaletle serbest bırakıldı. Bu olaydan kısa bir süre sonra bir bildiri yayımlayarak Fidâiyyân-ı İslâm adıyla bir teşkilâtın kurulduğunu ilân etti. Safevî bu bildiride bütün müslümanları silkinmeye ve haklarını yeniden kazanmaya çağırıyordu. Teşkilâtın amacı şeriatın tam uygulanmasını sağlamak ve dinsizlikle mücadele etmek, en önemli özelliği de yabancı düşmanlığı yapmak, yabancıların menfaatlerine hizmet eden siyasetçilere karşı olmak ve onlara suikastlar düzenlemektir. Kesrevî'nin, Fidâiyyân-ı İslâm'a mensup Hüseyin ve Ali Muhammed İmâmî adlı iki kardeş tarafından öldürülmesi üzerine (Mart 1946) önce Meşhed'e, oradan da Necef'e kaçan Safevî burada halk arasında propaganda faaliyetinde bulundu. Ulemâ ve esnafın baskısı üzerine İmâmî kardeşlerin serbest bırakılmasından sonra Tahran'a döndü ve faaliyetlerine orada devam etti.

Mecliste komünistlere karşı olmasıyla tanınan Âyetullah Ebû'l-Kâsım Kâşânî ile tanışıp onunla 1951'e kadar sürecek bir ittifak yapan Nevvâb-ı Safevî, Kâşânî hükümete karşı faaliyetlerde bulunduğu için tutuklandığında (Temmuz 1946) serbest bırakılması için yoğun çaba gösterdi ve Başbakan Ahmed Han-ı Kivâ-müddin'in görevinden ayrılması ile birlikte Kâşânî de serbest bırakıldı. Bu olay Fidâiyyân-ı İslâm'ın önemli bir başarısı

oldu ve arkasından teşkilâtla Kâşânî'nin önderliğinde yapılan protesto hareketleri de hükümet aleyhtarî gösterilerin başlangıcını teşkil etti. Fidâiyyân-ı İslâm ve Kâşânî Filistin'deki yahudi terörünü kınamak ve petrolün millileştirilmesini desteklemek üzere tertipledikleri miting ve gösterilerin sonunda Filistin'de siyonistlere karşı savaşmak amacıyla 5000 kadar gönüllü topladılar; ancak hükümetin gönüllülerin gitmesine izin vermemesi teşkilâtın Filistin taraftarlığı faaliyetlerini olumsuz yönde etkiledi. Şubat 1949'da Muhammed Rızâ Şah Pehlevî'ye düzenlenen başarısız suikastta parmağı olduğu iddia edilen Kâşânî'nin on beş ay süre ile Suriye ve Lübnan'a sürgüne gönderilmesi teşkilâtı şüpheli duruma düşürdü. Bunu takip eden aylarda Kâşânî'nin de teşvikiyle Fidâiyyân-ı İslâm taraftarlarıncâ Tahran'da olaylı gösteriler ve şiddet eylemleri gerçekleştirildi; bu arada seçimlere müdahale ettiği ve yabancılarla iş birliği yaptığı gerekçesiyle Adalet bakanı ve eski başbakan Abdülhüseyn-i Hejir, Kesrevî'nin katillerinden Hüseyin İmâmî tarafından öldürüldü ve teşkilât da bu cinayeti destekleyen bir bildiri yayımladı. Hüseyin İmâmî'nin idam edilmesine mukabil Fidâiyyân-ı İslâm'ın baskısı üzerine Kâşânî'nin ülkeye dönmesine ve meclisteki yerini almasına izin verildi. Kâşânî'nin 1950'de ülkeye dönüşü petrolün millileştirilmesi tartışmalarının en hararetli günlerine rastladı. Mart 1951'de millileştirmeye karşı olan Başbakan Hacı Ali Rezmârâ, Fidâiyyân-ı İslâm'a mensup Halil Tahmasbî tarafından öldürüldü ve teşkilâtın yayımladığı bildiride bu cinayet tasvip edilerek katil serbest bırakılmadığı takdirde şahın ve kabinedeki diğer üyelerin de öldürülecekleri tehditinde bulunuldu.

Rezmârâ suikastından sonra Fidâiyyân-ı İslâm ile Kâşânî'nin arası açıldı; 1951'de Millî Cephe'nin iktidara gelip laik görüşlü Muhammed Musaddık'ın başbakan olması üzerine Kâşânî yeni başbakanın yanında yer aldı. Haziran 1951'de Nevvâb-ı Safevî ve teşkilâtın önde gelen adamları tutuklandı; diğer yetkililer durumu protesto edip birtakım tehditlerde bulundularsa da faydası olmadı. Laikliği savunan Millî Cephe ile tavizsiz İslâm anlayışını temsil eden Fidâiyyân-ı İslâm'ın anlaşmasına imkân yoktu. Şubat 1952'de Millî Cephe milletvekillerinden Hüseyin Fâtımî'ye başa-

rısız bir suikast teşebbüsünde bulunulması üzerine Musaddık hükümeti teşkilât mensuplarından bazılarını Far Körfezindeki Benderabbas Limanı'na sürdü.

Fidâiyyân-ı İslâm'ın son terör hareketi, Kasım 1955'te Bağdat Paketi görüşmelerine gitmek üzere iken Başbakan Hüseyin Alâ'ya karşı yapılan suikast teşebbüsü oldu; amaç İran'ın pakta girişini engellemek ve başbakanı cezalandırmaktı. Başarısız geçen bu suikasttan sonra hükümet Kâşânî ile Nevvâb-ı Safevî, Vâhidî ve Tahmasbî'yi tutukladı. Daha sonra Kâşânî serbest bırakılırken diğerleri idam edildi (1956). Böylece Fidâiyyân-ı İslâm'ın faaliyetleri son buldu. Ocak 1965'te Başbakan Hasan Ali Mansûr'un Hizb-i Milel-i İslâmî üyeleri tarafından parlamento girişinde öldürülmesiyle Fidâiyyân-ı İslâm'ın adı yeniden duyulmuş ve mahkeme sırasında sanıklardan bazıları bu teşkilâtın üyesi olmakla suçlanmışsa da bu iki grup arasında herhangi bir ilişkinin bulunduğu ispatlanamamıştır. İslâm devriminden sonra Fidâiyyân-ı İslâm, Humeynî'nin yakın çevresinden gelen ve teşkilâtın eski bir üyesi olan İslâm devrim mahkemeleri hâkimi Şeyh Sâdık Halhalî liderliğinde yeniden canlandırıldı ve faaliyetleri serbest bırakıldı.

Halen Fidâiyyân-ı İslâm mensuplarının sayısı hakkında kesin bir rakam verilememektedir. Bazı tesbitlere göre toplam mevcutları, çoğunluğu Meşhed civarında olmak üzere 20-25.000 kişiyi bulmaktadır. Bir kitle hareketi niteliği taşımayan Fidâiyyân-ı İslâm'ın ideolojisi İran milliyetçiliğiyle Şi'a'nın Ca'ferî koluna dayanır. Farsça'nın sadeleştirilmesi ve şu anda gerçekleşmiş olan İran topraklarında İslâmî bir devletin kurulması ilk günden beri amaçları arasında yer alıyordu. Teşkilâtın daha çok genç yaşta kültürsüz insanlardan oluştuğu görülür; meselâ 1952'de Fidâiyyân-ı İslâm'ın eyleme katılmış yirmi dokuz üyesinin yaş ortalaması yirmi dördü ve bunlar önemsiz işlerde çalışıyorlardı.

1945-1955 arasındaki bütün suikastların arkasında Fidâiyyân-ı İslâm'ın bulunduğu söylenemez; bu dönemde şahlığa karşı dine veya komünizme dayanan çeşitli siyasî muhalefet hareketleri de mevcuttu. Benzer özellikler taşıyan Irak ve Mısır'daki İhvan-ı Müslimîn hareketiyle Fidâiyyân-ı İslâm arasında bağlantı olduğu ileri sürülmekteyse de (E1² [Fr.], II, 903) bunun sempatiden öteye geç-

tiğine dair herhangi bir delil yoktur. İh-vân-ı Safâ düşünce, program ve organizasyon açısından çok gelişmiştir ve kitlesel bir teşkilâta sahiptir. Fidâiyân-ı İslâm ise her bakımdan çok sınırlı olup önemini II. Dünya Savaşı sonrasında İran'da yaşanan şartlardan ve başarıyla sonuçlanan bazı suikastlardan alır.

BİBLİYOGRAFYA :

Rehnümâ-yı Haqâyık, [baskı yeri yok] 1329 hş./1950; H. E. Chehabi, *Iranian Politics and Religious Modernism*, London 1981, s. 116-117, 126-127; *Âsiyâ-yı Cevân*, sy. 13, Şehriver 1330 hş., s. 11; "Çirâ Rezmârâ râ Kuşend", *Terağ-ki*, 14 Murdâd 1330 hş., s. 3; *New York Times*, New York 20 Mart 1951, s. 3; Muhammed Vâhidî, "Hâtîrât-ı Fidâ'ıyyân-ı İslâm ez Havâ-dîş-i Çend Sâl-ı Ahîr", *Hândenihâ*, Tahran Mihr 1333 hş., s. 14; 5 Behmen 1334 hş., s. 10, 15-16; Zabân 1334 hş., s. 31; *İttihâd*, 13 Ocak 1956, s. 8; 22 Ocak 1956; Şahrüh Ahavî, *İran'da Din ve Siyaset* (trc. Selahattin Ayaz), İstanbul 1990, s. 127-132; Farhad Kazemî, "Fidâiyân-ı İslâm" (trc. Haluk Ersoy), *Dünya ve İslâm*, sy. 6, İstanbul 1991, s. 87-102; a.mlf., "Religion and Politics in Iran: The Fadâiyân İslâm", *FO*, XXII (1981-84), s. 191-205; N. R. Keddie — A. H. Zerrînkûb, "Fidâ'ıyyân-ı İslâm", *EI²* (Fr.), II, 902-903.

TAHSİN YAZICI

FİDYE

(الفدية)

Esaretten kurtulmak için veya yerine getirilmeyen yahut kusurlu olarak eda edilen bazı ibadetlerin telâfisi amacıyla ödenen bedel.

Fidye (fidâ) kelimesi Arapça'da "bir kimseyi bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtarmak için ödenen bedel" anlamına gelir. Fıkıh terimi olarak düşman elindeki esiri kurtarmak için ödenen bedeli, ayrıca başta oruç ve hac olmak üzere bazı ibadetlerin eda edilmemesi veya edası sırasında birtakım kusurların işlenmesi halinde yerine getirilmesi gereken dinî-malî yükümlülüğü ifade eder. Buna göre fidye ile kefâret arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Zaman zaman bu iki kelimenin aynı anlamda kullanıldığı, hatta bazı âlimlerin fidye yerine kefâret kelimesini tercih ettikleri (meselâ bk. Kâsânî, II, 186-187; İbn Kudâme, III, 495; Nevevî, VI, 267; VII, 364-365, 379-380), bir kısmının da aynı konuda daha ağır yükümlülük getiren bir kefârete (keffâret-i kübrâ) nisbetle fidye için "küçük kefâret" (keffâret-i suğrâ) tabirini kullandıkları (bk. Derdîr, I, 516, 527, 537) görülmektedir. Ancak kefâret yal-

nız günah sayılan bir fiilden dolayı gerekir ve bu özelliğiyle fidyeden ayrılır (Süyûtî, s. 694). Fidye ise daha çok meşrû bir özür sebebiyle ifa edilemeyen bir ibadete bedel olarak veya ibadet sırasında yerine getirilemeyen bir hususu, işlenen bir hata ve kusuru telâfi için ödenir. Bu bakımdan dinî hükümde bir hafifletme ve ruhsat özelliği taşımaktadır (Karâfî, I, 213-215; İzzeddin b. Abdüsselâm, II, 6-10).

Fidye kelimesi Kur'an-ı Kerim'in iki âyetinde terim mânasında (el-Bakara 2/184, 196), bir âyette "bedel ve karşılık" şeklindeki sözlük anlamında (el-Hadîd 57/15) geçerken dokuz âyette de çeşitli türevleriyle yer almaktadır (bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "fdy" md.). Kelime, aynı anlamlarda ve değişik türevleriyle birçok hadiste de geçmektedir (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "fdy" md.).

Kurtuluş Fidyesi. Savaş esirini fidye karşılığında serbest bırakmanın (fidye-i necât) hükmü konusunda Hanefî mezhebiyle diğer üç mezhep arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Hanefîler'e göre esirin dârülharbe dönmek üzere karşılıksız veya fidye karşılığında serbest bırakılması câiz değildir. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre ise devlet başkanı uygun bulduğu takdirde esirleri fidye ile serbest bırakabilir (bk. ESİR).

İbadetlerde Fidye. a) **Oruçta Fidye.** İbn Abbas, İbn Ömer, İbn Mes'ûd, Muâz b. Cebel ve Seleme b. Ekvâ'in da aralarında bulunduğu bir grup sahâbî, "Sizden ramazan ayına yetişenler o ayda oruç tutsun" (el-Bakara 2/185) meâlindeki âyet nâzil oluncaya kadar ashaptan dileyenin oruç tuttuğunu, dileyenin de oruç tutmayıp fidye verdiğini, bu âyet inince gücü yeten kimseler hakkında fidye hükmünün neshedilip yalnız hasta ve yaşlılar için bir ruhsat olarak kaldığını belirtirler (Müslim, "Şiyâm", 149-150; Cessâs, I, 218, İbn Kesîr, I, 308-309). Bundan dolayı oruç fidyesiyle ilgili âyet (el-Bakara 2/184), "Oruç tutmakta güçlük çekenlere (zorlukla güç yetirenlere veya güç yetiremeyenlere) bir fakir doyumu kadar fidye gerekir" şeklinde anlaşılmış, 185. âyetteki, "Sizden ramazan ayına yetişenler o ayda oruç tutsun" hükmünün tekidıyla de oruç tutmaya gücü yetenlerin fidye ödemesinin câiz olmadığı hususunda görüş birliğine varılmıştır. Hz. Peygamber'in ve ashabin uygulaması da bu yönde olmuştur. İslâm âlimlerinin or-

tak kabulüne göre ihtiyarlık ve şifa ümidi kalmamış bir hastalık sebebiyle oruç tutamayan kimse, kazâ etmesi mümkün olmadığı için tutamadığı gün sayısınca fidye öder. Bu durumdaki bir kimsenin fidye ödemesi fakihlerin büyük çoğunluğuna göre vâcip, Mâlikîler'e göre ise müstehaptır. Burada söz konusu olan ihtiyarlığın ölçüsünün kişiden kişiye değişeceği kabul edilmiş ve "şeyh-i fânî"lik diye tanımlanan bu çağ "ölüme kadar her gün kuvvetin azalması" şeklinde açıklanmıştır. Bu çağa ulaşan kimse fidyelerini ramazan ayının sonunda toplam veya ramazan ayı içinde günlük olarak ödeyebileceği gibi ramazan başında da verebilir. Yaşlı veya hasta olan kimse fidye ödemediği vefat etmişse artık onun adına fidye ödenmesi gerekmez. Öte yandan, böyle bir kimsenin fidyelerini ödedikten sonra iyileşmesi durumunda ödenen fidyenin yeterli olup olmayacağı hususunda mezhepler arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Hanbelî mezhebine göre bu durumdaki kişi borcunu ödemiş olup ayrıca kazâ etmesine gerek yoktur (İbn Kudâme, III, 141-142). Diğer üç mezhebe göre ise -fidyenin meşruiyetinin şartı "oruç tutmaya güç yetirememe" olduğundan- gücüne ve sağlığına kavuşan kimse tutamadığı oruçlarını kazâ etmelidir.

Şâfiî ve Hanbelîler'e göre, hamile veya emzikli bir kadının oruç tutmaya gücü yettiği halde çocuğun zarar görmemesi için tutmaması durumunda daha sonra kazâ etmesinin yanı sıra fidye ödemesi de gerekir. Bu mezheplerin fakihleri delil olarak bu yöndeki bazı sahâbe fetvalarını kabul ederler ve hamile veya emzikli kadının durumunun hasta ve şeyh-i fânîden farklı olması gerektiğini ileri sürerler (Hattâbî, II, 739). Ancak böyle bir kadın kendisinin de zarar görmesinden endişe ederek oruç tutmamişsa o takdirde sadece kazâ yeterli olur. Hanefî fakihleriyle Evzâî, Sevrî gibi bazı âlimler hamile veya emziklinin, İmam Mâlik ise sadece hamilenin hasta hükmünde olduğu, yalnızca tutamadığı orucu kazâ edeceği, ayrıca fidye ödemesinin gerekmediği görüşündedir (a.y.).

Hanefîler dışındaki üç mezhebe göre, mâzereti olmadığı halde kazâ borcunu bir sonraki ramazan ayına kadar ödemeyen kimsenin kazâ orucu ile birlikte fidye ödemesi de vâciptir. Kazâ orucunu birkaç ramazan tehir etmesi halinde